

Encyklopedické heslo

ŽERT

Jaromil Jireš, 1968

Námět: na motivy stejnojmenného románu Milana Kundera z roku 1967. **Scénář:** Milan Kundera, Jaromil Jireš. **Dramaturgie:** Zdeněk Bláha. **Kamera:** Jan Čuřík. **Hudba:** Zdeněk Pololáník, Slovácká muzika souboru Hradištan. **Architekt:** Leoš Karen. **Střih:** Josef Valušiak. **Zvuk:** Adam Kajzar.

Hrají: Josef Somr (Ludvík Jahn), Jana Dítětová (Helena Zemánková), Luděk Munzar (Pavel Zemánek), Jaroslava Obermaierová (Markéta), Milan Svrčina (Jaroslav), Miloš Rejchrt (Alexej), Evald Schorm (Kostka), Věra Křesadlová (Brožová), Jaromír Hanzlík (poručík), Michal Pavlata (Jindra), Jiří Sýkora (Čeněk), Michal Knapčík, Jiří Cimický, Emil Haluška, Josef Hrubý, Jiří Štíbr, Stanislav Litera (vojáci), Václav Svěrák, Jan Svoboda, Dušan Trančík, Rostislav Volf (studentští funkcionáři).

Výr.: Filmové studio Barrandov, TS Šmída – Fikar. 78 min., čb, 35 mm. **Prem.:** 28. 2. 1969, obn. prem.: červenec 1990.

Do rodného jihomoravského města přijíždí biolog Ludvík Jahn, aby zde zinscenoval „jednu malou destrukci“. Před nedávnem jej na pracovišti navštívila rozhlasová reportérka Helena Zemánková, ve které poznal manželku svého někdejšího spolužáka ze studií Pavla Zemánka. On to byl, kdo po nevinném žertu s pohlednicí, zaslanou spolužačce Markétě na školení, vylučoval Jahn na prahu padesátých let pro údajný trockismus ze strany i ze studií, jemu Jahn klade za vinu svůj pocit celoživotního vykořenění. Marně jej varuje bývalý asistent z fakulty, evangelík Kostka, který mu půjčí svůj byt, před nesmyslností plánované pomsty. Druhý den se Jahn setká s Jaroslavem, dalším přítelem z mládí. Během zkoušky Jaroslavovy folklórní kapely si vybavuje svou minulost: dva a půl roku strávil u pětákových, půl roku ve vojenském vězení a další tři roky na práci v dolech. Za to všechno se mstí, když se odpoledne surově zmocní Heleny, která sem přijela za reportáží z Jízdy králů. Jenže vzápětí poznává svůj omyl: Helenino manželství je dávno jen formální, sám Zemánek se na slavnosti objevuje s mladou dívkou, prototyp reformního intelektuála, velkoryse ochotného mu Helenu přenechat. Ta se po Ludvíkově odmítnutí hroutí a Jahn si v zoufalém finále vybíjí svou bezmoc na jejím mladém nápadníkovi Jindrovi.

„Ty vole, tebe jsem bít nechtěl,“ zní poslední replika filmu, vyjadřující paradox žertu, jehož skutečnou obětí se stal sám jeho osnovatel. Před patnácti lety se Jahnovi také vlastní žert vymstil, jenže to byl ještě na stejné lodi s ostatními: „Bylo to opojné, rozhodovali jsme o osudu lidí a věcí.“ Přesto obecné nadšení už tehdy beze zbytku nesdílel: v retrospektivách z prvnímájového průvodu v roce 1949, ze schůzek s Markétou i ze školy pozoruje kamera děj vždy z jeho pohledu a už tím, mimo slovního komentáře, jej vyčleňuje z masy do role skeptického pozorovatele. V ještě zvýšenější míře je pak takový i v přítomnosti, která je střihem s minulostí bezprostředně konfrontována. Při obhlídce města zabloudí na radnici na obřad vítání nových občánek do života a právě do tohoto socialistického ceremoniálu přijímání se mu promítají scény zcela opačné, scény zavržení a ztracení. Princip konfrontace minulosti a současnosti pokračuje pak i při zkoušce Jaroslavovy kapely, kdy novodobou folklórní skladbu Dobře je, že už není pána doprovázejí v Jahnově mysli vzpomínkové obrazy otrocké práce v povrchovém dole, scény ponižování lidské důstojnosti a primitivního ukájení nejnižších pudů. Odtud, poté co retrospektivy z padesátých let „odkokrhá“ kohout ze socialistického orloje, kterým byly podloženy už titulky, pokračuje děj ve zhruba poslední třetině převážně lineárně, konfrontační princip z něj však ani teď nemizí. Na samý vrchol absurdity je dotažen ve scéně soulože s Helenou, doprovobené písní Stavíme, stavíme nový svět a umístěné kompozičně podle rozvrhu klasického dramatu. Po peripetii následuje tak s železnou nutností katastrofa, v níž minulost a přítomnost vyjevují své zaměnitelné tváře. Tu první zosobňuje ve svém šalivém intelektuálně reformním převleku Zemánek, druhou opile hluchá spo-

Žert

Foto archiv

lečnost, pro kterou večer Jaroslav odmítne hrát, přestože se mu splnilo přání a Ludvík tak jako kdysi zasedl mezi hráče. I Jaroslav, zprvu jakoby jen naivní folklorista, stává se tak tragickou obětí dějinného paradoxu, z něhož není východiska – leda bychom uměli odpouštět. Neboť, jak říká Jahnovi Kostka, „svět kde není nikomu odpuštěno, takový svět je peklo“.

Kunderův román byl dopsán už v prosinci 1965 a hned následující rok podle něj vznikl scénář. Autoři přitom museli přikročit k rozsáhlým motivickým redukcím, kterým padla za oběť zejména pluralita pohledů hlavních postav, celá linie Jahnovy vojenské lásky Lucie, jejího vztahu ke Kostkovi i rozsáhlé pasáže vsazující přítomnou rovinu děje do rámce tradičních folklórních slavností spojených s Jízdou králů. Tím byl příběh ochuzen zejména o teskně emocionální tón nenaplněné lásky, soustředěním na vztah jedinice a dějin, minulosti a přítomnosti, msty a odpuštění došlo však na druhé straně k razantnímu vyostření tématu, které si také vyžádalo jednoznačnější závěr. Oproti kunderovským adaptacím předchozím (*Nikdo se nebude smát*, 1965, r. Hynek Bočan) i následujícím (*Já, truchlivý bůh*, 1969, r. Antonín Kachlík; *Nesnesitelná lehkost bytí*, 1987, r. P. Kaufman) se *Žert* nejlépe vyrovnal s včleněním filozoficko-esejistické složky Kunderových próz do filmové struktury, s jejich obrazovým, inscenačním i hereckým pojetím.

Žert je Jirešovým druhým celovečerním snímkem, po *Křiku* (1963). Ten byl po svém vzniku vedením Čs. státního filmu pochopen jako následovánímhodný protiklad k údajně příliš skeptickému filmu Evalda Schorma *Každý den odvahu* (1964), Jireš proto z kolegiální solidarity záměrně hledal námět, který by nebyl podobně zneužitelný. V mezidobí přispěl povídkou *Romance* do *Perliček na dně* (1964 – 1965), hlavně však točil filmy dokumentární. Z nich např. *Hru na krále* (1966) o Jízdě králů či *Občana Karla Havlíčka* (1966) by bylo možné považovat za jakési přípravné studie k *Žertu*. Jeho realizaci dal Jireš přednost i před *Valerií a týdnem divů* (1970) a díky tomu v létě 1968 film také vznikl. Ve srovnání s podobenstvími typu *O slavnosti a hostech* (1965, r. Jan Němec) či *Den sedmý, osmá noc* (1969, r. Evald Schorm) představuje *Žert* pravděpodobně nejotevřenější a historicky nejkonkrétnější kritiku komunistické totalitní ideologie, třebaže jak o předloze, tak

o filmu současně platí, že jsou i reflexí nadčasové existenciální lidské situace, tázáním se po obecném smyslu odplaty a odpuštění, po vyrovnání se člověka s vlastní minulostí. V srpnu 1971 byl *Žert* uklizen do trezoru, znovu uveden v srpnu 1990 a dodnes zůstává jedním z vrcholů nejen Jirešovy tvorby, ale i celé české kinematografie.

BIBLIOGRAFIE: Filmový přehled, 1969, č. 2. • Filmový přehled, 1990, č. 8, s. 48. • Ludvík Pacovský, *Třikrát Žert*. Kino, 1969, č. 2, s. 2. • AJL [Antonín J. Liehm], *Potíže s literaturou*. Filmové a televizní noviny, 1969, č. 5, s. 5. • Jan Kliment, *Z oněch časů*. Tribuna, 1969, č. 9, s. 5. • Jaromil Jireš, *Poznámka k filmovému Žertu*. Filmové a televizní noviny, 1969, č. 6, s. 4. • Drahomíra Novotná, *Žert za první a za druhé*. Filmové a televizní noviny, 1969, č. 6, s. 5. • Gustav Franc, *Žert na filmovém plátně*. Kino, 1969, č. 7, s. 4. • Gustav Franc, *Na Tváři Lehký Žert*. Film a doba, 1969, č. 4, s. 202 – 205. • šv, *Žert v kině*. Host do domu, 1969, č. 5, příloha Periodika. • Agneša Kalinová, *Život ako krutý Žart*. Film a divadlo, 1969, č. 9, s. 13. • Jan Kliment, *Vážení a milí přátelé*. Svět socialismu, 1969, č. 10, s. 38. • Jan Jaroš, *Odvracená tvář žertování*. Scéna, 1990, č. 17, s. 6. • Jan Lukeš, *O smyslu destrukcí*. Kino, 1990, č. 18, s. 15. • Dočkal Jan, *Žert*, Film a divadlo, 1990, č. 24, s. 22. • Pavlína Kubíková, *Žert*. Záběr, 1990, č. 24, s. 6. • Eva Hepnerová, *O paměti a zapomínání*. Svobodné slovo 3. 8. 1990, č. 179, s. 5. • Jiří P. Kríž, *Neradostné žertování*. Lidové noviny 10. 9. 1990, č. 159, s. 5.

CENY: VII. filmový festival mladých v Trutnově, 1969: Hlavní cena Zlaté slunce • XVII. MFF v San Sebastianu: J. Jireš – Cena CIDALC s medailí • Trilobit FITES za rok 1969: J. Jireš za režii • Přehlídka českých a slovenských filmů v Sorrentu: Stříbrná Siréna.

Jan Lukeš

Poznámka redakce

Obě tato hesla jsou určena pro slovník českého hraného filmu připravovaný týmem autorů pod vedením Jiřího Voráče. Tento slovníkový projekt inspiroval redakci *Iluminace* k zavedení nové rubriky nazvané „Encyklopedické heslo“. Jakkoli v ní budou zpočátku zřejmě převládat hesla vzniklá v rámci výše uvedeného projektu, není jím tato rubrika nijak vázána – a to nejen co do výběru filmových titulů, ale ani co do typu hesel. Lze předpokládat, že zde dojde i na film dokumentární či animovaný, stejně jako na osobnosti a instituce, nevylučujeme ani pojmoslovná hesla z oblasti teorie a estetiky filmu. Liberální postoj k tématu hesel bude nicméně provázen zvýšenými nároky na jejich faktografické a materiálové vybavení (filmografie, bibliografie, prameny). Tato publikační platforma si klade za cíl poskytnout prostor pro postupné tvarování jednotlivých typů hesel do jejich optimální podoby (obsahové i formální) a vytvořit tak zálohu na budoucí lexikografické práce.